

dr Anna Krajewska¹

BULLYING JAKO FORMA PRZEMOCY W ŚRODOWISKU SZKOLNYM

BULLYING AS A FORM OF VIOLENCE

IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

STRESZCZENIE

Pokwitanie to najbardziej skomplikowany okres w życiu człowieka. W tym czasie zachodzą procesy dojrzewania fizjologicznego, społecznego i emocjonalnego. Krótko mówiąc, kształtuje się cała osobowość człowieka. W tym czasie jest też bardzo podatny na wszelkiego rodzaju wpływy, szczególnie grupy rówieśniczej. Aby zaimponować i zdobyć jej uznanie, czasami ucieka się nawet do przemocy wobec innych uczniów – *bullyingu*. Doświadczanie tego zjawiska w szkole świadczy o narastającym dyskomforcie młodego pokolenia.

Analiza rzeczywistości szkolnej pozwala przyjrzeć się bliżej istniejącym zależnościom pomiędzy kryzysem okresu dojrzewania a tą formą młodzieżowej przemocy. W literaturze zachodniej zjawisko to często łączone jest z terminem „disagio”, stanem psychofizycznym ściśle związanym z kryzysem okresu adolescencji. Źródła takiego stanu należy się doszukiwać m.in. w pozbawieniu dostępu do kultury, marginalizacji społeczno-ekonomicznej, problemach rodzinnych i interpersonalnych. Wszystko to uniemożliwia bądź utrudnia zaspokojenie przez jednostkę ważnych dla życia i rozwoju potrzeb, które mogą determinować chroniczne *disagio* i rozwój zachowań dewiacyjnych, również w szkole.

Keywords: bullying, cyberbullying, disagio, agresja, adolescencja,

ABSTRACT

Adolescence is the most complicated period during the human being life. At that time, the physiological, social and emotional processes of maturation occur. Shortly speaking, the entire human personality is being

¹ Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

formed. Moreover, in that period a young person is prone to all kinds of influences, especially the peer group. To impress and win its recognition sometimes they intend to hurt other students physically and mentally – it is bullying. Experiencing this phenomenon in the school demonstrates the growing discomfort of the young generation.

Analysis of the school reality allows looking closer at the connections existing between the crisis of adolescence and youth in this form of violence. In Western literature, this phenomenon is often associated with the term „disagio” psycho-physical condition closely related to the crisis of the adolescence period. Reasons of this state should be traced, for example in the deprivation of access to culture, socio-economic marginalization, and family and interpersonal problems. All of it makes it impossible or difficult to meet important needs for the individual that may determine the development of chronic disagio and deviant behavior, even in school.

Keywords: bullying, cyberbullying, disagio, aggression, adolescence

1. WPROWADZENIE

Bullying, gangi dziecięce, narkotyki, alkohol, anoreksja, bulimia to problemy obecnie często nagłaśniane przez środki masowego przekazu, które świadczą o narastającym dyskomforcie młodego pokolenia. Zdarza się też coraz częściej słyszeć niepokojące informacje dotyczące okresu dzieciństwa i adolescencji. Zjawiskom tym towarzyszy dużo emocji i wywołują zainteresowanie wielu środowisk. Jedną z przyczyn tego zainteresowania jest potrzeba zrozumienia zachowań społecznie nieakceptowanych i próba ich interpretacji. Można zastanowić się czy takie zachowania należy traktować jako przypadki wyizolowane i przejaw dewiacji, czy jako końcowy efekt pewnego kontinuum, które do nich prowadzi?

W literaturze obcojęzycznej, zwłaszcza włoskiej, często używany jest termin *disagio*, który związany jest z kryzysem tożsamości okresu adolescencji. Pojęcie to tłumaczy się jako niewygoda, skrzępowanie, dyskomfort. Stanowi ono formę etykiety, którą – generalizując – przypisuje się osobom w wieku dojrzewania jako grupie ryzyka cierpienia psychologicznego czy niedostosowania społecznego. Odnosi się do sytuacji i zachowań młodych ludzi niezgodnych z oczekiwaniami dorosłych, ale jednocześnie niezaliczanych do transgresyjnych czy patologicznych. Nawiązuje więc do

sytuacji i zachowań odmiennych, wskazujących na rozległy stan złego samopoczucia wśród młodych ludzi (Milan, s. 8). Z punktu widzenia psychologicznego, *disagio* ma więc pochodzenie wewnętrzne, to „uczucie lub wrażenie”, które jednostka może odczuwać. Można je określić jako wynik niemożliwości znalezienia zadawalającego rozwiązania dla identyfikacji osobowej i społecznej, w momencie gdy – przechodząc okres dojrzewania – musi skonfrontować swoje własne wymagania i potrzeby z oczekiwaniami innych (L. Pezda, s. 22).

L. Pati, mówiąc o *disagio* wśród młodych ludzi, szuka odniesienia do sytuacji i zachowań osób znajdujących się w wieku rozwojowym; posiadają one normalny potencjał rozwojowy, ale są stymulowane przez grupy rówieśnicze i własne środowisko do nawiązywania błędnych relacji z samym sobą i z innymi oraz opowiadania się za tak samo błędną hierarchią wartości. Z punktu widzenia psychologii taka definicja zwraca uwagę na fakt, że *disagio* wśród młodych ludzi ma związek z brakiem mediacji wychowawczej ze strony osoby dorosłej (L. Pati, s. 114).

L. Regoliosi wyodrębnia trzy makroobszary omawianego zjawiska: *disagio* rozwojowe endogenne, wywołane naturalnym procesem rozwojowym osoby; *disagio* społeczno-kulturalne egzogenne, mające związek z przemianami i uwarunkowaniami społecznymi; *disagio* przewlekłe, związane ze wzajemnym oddziaływaniem poprzednich form oraz z indywidualnymi czynnikami ryzyka (L. Regoliosi, s. 21).

Naturalny proces przejściowy wieku dorastania, który prowadzi ku dorosłości jest bardzo skomplikowany. Wywołuje różnego rodzaju trudności spowodowane specyficznymi zadaniami rozwojowymi, którym młody człowiek musi stawić czoło. Czasami mają też miejsce sytuacje szczególnie groźne, które sprzyjają przejściu *disagio* wewnętrznego (naturalnego), w *disagio* egzogenne, w którym centralne miejsce zajmuje jakość relacji interpersonalnych i życie społeczne jednostki.

Ponadto *disagio* nie jest zjawiskiem jednorodnym, lecz zależy od rodzaju czynników, które je wywołują. Różnorodne są też objawy i skomplikowane stopnie jego rozwoju. W celu bardziej wnikliwego poznania tego zjawiska D. Izzo, A. Mannucci i M. R. Mancaniello dzielą je na:

- *disagio* niegroźne, polegające na stanach złego samopoczucia wynikającego z wielu niepowodzeń, np.: szkolnych, sportowych, interpersonalnych. Manifestuje się wycofaniem jednostki, agresją i zaniżonym poczuciem wartości;

- *disagio* pośrednie, uwidaczniające się w zachowaniach trasgresyjnych, często mających miejsce w grupie, np. poprzez przyjmowanie środków odurzających, przynależność do band, zastraszanie jednostek słabszych;
- *disagio* ciężkie, wyrażające się w zachowaniach autodestruktywnych, np. w postaci ucieczek, narkomani i/lub zachowaniach nielegalnych, przechodzących z zachowań antyspołecznych w prawdziwe zachowania przestępcze (D. Izzo, A. Mannucci i M. R. Mancanielli, 2003, s. 233-234).

Pozbawienie dostępu do kultury, marginalizacja społeczno-ekonomiczna, problemy rodzinne powodują niemożliwość zaspokojenia przez jednostkę ważnych dla życia i rozwoju potrzeb i stanowią tylko niektóre czynniki ryzyka mogące powodować chroniczne *disagio* i rozwój zachowań dewiacyjnych. Należy podkreślić, że pojęcia *disagio*, dewiacja czy niedostosowanie są często mylone i stosowane zamiennie, w rzeczywistości nie są to pojęcia jednolite. L. Rigoliosi wyjaśnia, że problematyka *disagio* stanowi przedmiot zainteresowania pedagogiki i psychologii i jest związana z subiektywnym odczuwaniem złego samopoczucia (*disagio* „jest odczuwane”, ale niekoniecznie jest widoczne). Niedostosowanie analizowane na gruncie socjologii określone jest jako skutek niewłaściwej relacji zachodzącej w specyficznym środowisku; mówi się na przykład o niedostosowaniu szkolnym i społecznym. Natomiast dewiacje będące efektem *disagio*, badane i analizowane przez kryminologię, objawiają się jako zachowania, które jasno naruszają normy prawne, kulturalne i społeczne (Rigoliosi, s. 21).

2. BULLYING JAKO PRZEJAW *DISAGIO*

Wśród wielu współczesnych form zagrożeń występujących wśród młodzieży szkolnej tym, które wzbudza najwięcej niepokoju, jest zjawisko zwane *bullyingiem*. W państwach europejskich np. w krajach skandynawskich, *bullying* był przedmiotem badań już w końcu lat siedemdziesiątych XX w., we Włoszech, Hiszpanii i Niemczech problemem tym zajęto się dopiero pod koniec lat 90. ubiegłego stulecia. W Polsce lata 90. były czasem budowania społeczeństwa obywatelskiego, był to okres największych przeobrażeń gospodarczych. Niestety proces przebudowy nie poszedł w dobrym kierunku. Nastąpiły podziały polityczne, pogłębiła się dezinte-

gracja społeczeństwa, państwo wycofało się ze wspomaganie rodziny. Zaczęły pojawić się nowe patologie, wśród których *mobbing*, *bullying* (M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska, s.106; J. Szurzykiewicz, 2000, s. 55).

W poszukiwaniu przyczyn zjawiska zwrócono uwagę przede wszystkim na młodzież, która wyzbyła się wartości, szkołę jako instytucję, nauczycieli niezaangażowanych i pozbawionych autorytetu, oraz na „nieobecnych”, autorytarnych lub permissywnych rodziców, oraz niewłaściwe korzystanie z nowych technologii. Każdy z wymienionych elementów wpływa na wzrost i rozmiary zjawiska *bullyingu*, ale poszukiwanie efektywnych, rozwiązań nakazuje odejście od wzajemnych oskarżeń skoncentrowaniu uwagi na realnym podjęciu odpowiedzialności przez strony, których to dotyczy(Facchinetti, s. 9).

Pod pojęciem *bullyingu* (ang. zachować się jak byk, jak zwierzę) rozumie się dziś szczególne niebezpieczne, agresywne zachowania posiadające swoistą charakterystykę (P. Orpinas, A.M. Horne, 2006). W takim znaczeniu możliwe jest wyróżnienie dwóch form agresji: a) reaktywna (K.A. Dodge, J.E.Coie, 1987, s.1147), związana z błędnymi interpretacjami zachowania innej osoby (postrzeganej jako wróg), problemami emocjonalnymi i kontrolą agresywnych impulsów; b) proaktywna, której celem jest osiągnięcie specyficznych korzyści materialnych i społecznych.

W niniejszym artykule *bullying* różni się przede wszystkim od agresji typu proaktywnego. Dotyczy on przyczyn zachowań agresywnych, które według E. Menesiniego wydają się związane, w szczególny sposób, z brakiem empatii i wrażliwości wobec cierpienia ofiary, którą sprawcy czynów zmniejszają poprzez zachowania nieangażowania się, dążące do oskarżenia innych.

Należy pamiętać, że *bullying* nie dotyczy wyłącznie zachowań brutalnych. W rzeczywistości jest podstępny sposobem działania, trudnym do rozpoznania, jeśli nie zgłębionym szczegółowo. Dlatego fundamentalną sprawą jest szczegółowe poznanie zjawiska i odróżnienie go od innych notowanych wśród młodzieży form przemocy.

Należy wspomnieć, że jeszcze w końcu lat sześćdziesiątych XX w. zachowania z nadużywaniem przemocy stosowanej przez silniejszych wobec słabszych były uważane za normalne zjawisko. Stanowiły część „rytuału przejścia” wyodrębniającego tych, którym udało się bez szkód i tych, którzy nie zdołali przejść próby, a w konsekwencji nie byli uważani za „prawdziwych mężczyzn” (R. Trincherro, s.13). Dopiero w 1972 r. P.P. Heine-

mann, szwajcarski lekarz, zapoczątkował systematyczne obserwacje agresji uczniów w środowisku szkolnym. Zapożyczając określenie użyte po raz pierwszy przez K. Lorenza, austriackiego etologa badającego m.in. sposoby osaczania przez zwierzęta najsłabszego osobnika w stadzie, definiuje zjawisko jako *mobbing*, znaczące tyle, co obleganie, napastowanie, napadanie. Dopiero znacznie później termin ten zostaje zastąpiony *bullyingiem*.

3. CZYM JEST BULLYING?

Używany w literaturze angielskiej termin *bullying* pochodzi z od słowa *bully* i znaczy tyranizowanie lub napastowanie, znęcanie się nad słabszym (A. Frączek, 1996). W literaturze przedmiotu oznacza długotrwałe dręczenie, nękanie, psychiczny terror, dokonywane przez osobę lub grupę dysponującą przewagą wobec jednostki słabszej, trwający w czasie (A. Pospieszyl, s. 279; A. Frączek; A. Lankamer, P. Ciborski, U. Minga, s. 21). W środowisku szkolnym *bullying* wyraża konfliktowe i agresywno-przemocowe, długotrwałe zachowania ucznia lub grupy uczniów skierowane wobec innego ucznia. Celem takiego postępowania jest wykluczenie ofiary z grupy rówieśniczej (Z. Majchrzak, J. F. Terelak).

Zjawisko to występuje przede wszystkim u dzieci i młodzieży w wieku 7-16 lat. Ma miejsce, gdy jednostka poddawana jest powtarzającym się aktom agresji ze strony jednego lub wielu uczniów wobec słabszego od siebie (J. Surzykiewicz, s. 28; D. Olweus, s. 11-12).

Z podanej definicji wynika, że *bullying* nie odnosi się do jednorazowego czynu; przesłanką tego zjawiska jest powtarzalność i trwanie w czasie negatywnych działań. Pozwala również wyodrębnić niektóre charakterystyczne cechy: a) intencjonalność, to oznacza, że czynność jest wykonana z zamiarem wyrządzenia szkody ofierze; b) ciągłość, a więc czynności te muszą powtarzać się wielokrotnie w ciągu określonego czasu; c) asymetria sił fizycznych i psychicznych między sprawcą i ofiarą. Nie można więc mówić o szkodliwych działaniach w wyniku konfliktu osób o jednakowych możliwościach fizycznych i psychicznych.

Agresor (*bullo*) działa z intencją i precyzyjnym celem dominowania nad osobą postrzeganą jako słabsza, obrażając, wyrządzając krzywdę czy też wywołując u niej dyskomfort psychiczny. Różnica między *bullo* i ofiarą wynika przede wszystkim z przewagi fizycznej, ale czynniki dyskryminujące jak wiek i płeć również mają wpływ.

S. Sharp i P.K. Smith podkreślają, że *bullying* w środowisku szkolnym przejawia się w dwóch formach: bezpośredniej i pośredniej. *Bullying* bezpośredni może mieć formę werbalną, jak: groźby, szykanowanie, obrazy słowne, wyzwiska. Może też przybierać formy przemocy fizycznej, np. poprzez popychanie, prowokacje, bicie, kopanie, opluwanie, wyłudzenie pieniędzy.

Bullying pośredni jest mniej widoczny, ale zazwyczaj bardziej dotkliwy, dotyczy sfery psychicznej ofiary. Ma na celu wyrządzenie szkody osobie, ale nie przybiera formy bezpośredniego ataku na nią. Dzieje się to np. poprzez wykluczenie z grupy rówieśników, izolację społeczną, powtarzające się używanie wulgarnych gestów, czy rozpowszechnianie złośliwych plotek i oszczerstw pod adresem ofiary, których celem jest zastraszenie i dominacja (S. Sharp i P.K. Smith, s. 11; J. Surzykiewicz, s. 6).

Bullying w środowisku szkolnym, w zależności od tego, kto go praktykuje, może wyrażać się w różny sposób. Wśród chłopców sprawność i siła fizyczna odgrywają istotną rolę i skierowane są zarówno wobec chłopców jak i dziewcząt. Sprawca-chłopiec ma większe trudności w utożsamianiu się z ofiarą, rzadko więc żałuje popełnionego czynu. Odmiennie dziewczęta, które najczęściej stosują pośrednie formy prześladowania i wykazują większą umiejętność empatii wobec ofiary (D. Olweus, s. 34).

4. ROLA W BULLYINGU: OFIARA, SPRAWCA, OBSERWATORZY (UCZESTNICY)

Analizujący zjawisko *bullyingu* poświęcają wiele uwagi zrozumieniu cech i doświadczeń osób zaangażowanych w tego rodzaju przemoc. Dotyczy to zarówno uciekających się do przemocy, doświadczających jej, jak i świadkom czy obserwatorom.

Z badań wynika, że strony biorące w różny sposób udział w konflikcie pełnią odmienne, lecz ściśle określone role. Główną niejako postacią jest oczywiście dominujący agresor (oprawca). Obok niego mogą istnieć jeszcze inni, pełniący funkcję pomocniczą. Po drugiej stronie jest oczywiście ofiara zachowująca się całkowicie pasywnie albo prowokująco. Całości, w pewnym sensie, dopełniają widzowie (obserwatorzy).

a) agresor dominujący – zwykle chłopiec, fizycznie i psychicznie silniejszy od swoich kolegów; najczęściej starszy od swojej ofiary. Ma dominującą osobowość i lubi siłą podkreślać swój autorytet. Wykazuje wysoką

samoocenę, ma pozytywne zdanie na temat przemocy, akceptuje przemoc, ma silną potrzebę dominowania nad innymi. Angażuje się zarówno w agresję proaktywną (tzn. umyślnie stosuje agresję, by osiągnąć swój cel), jak i reaktywną (tzn. reaguje obronnie na prowokację). Ma niewielką grupę przyjaciół pomagających mu prześladować innych.

b) agresor pomocniczy – określaný również jako „pasywny” to osoba, która przyjmuje rolę pomocnika-zastępcy agresora. Takie zachowanie daje mu silną pozycję w grupie. Jego zadaniem jest ośmieszanie ofiary, podżeganie agresora, zwracanie uwagi kolegów lub jeśli działa jako „pomocnik”, pomaga agresorowi; wzmacnia zachowania agresora dominującego i wykonywanie jego poleceń (V. Cimino, G. Capozza, 2008, s. 51).

c) ofiara bierna – nie istnieje uniwersalny profil pasywnej ofiary przemocy szkolnej. Generalnie charakteryzuje się jedną lub kilkoma z poniższych cech: jest na ogół cicha, spokojna, skora do płaczu; pozbawiona wiary we własne możliwości, ma niskie poczucie własnej wartości; z powodu nieśmiałości ma niewielu przyjaciół i znajomych, jest często wykluczana z grupy rówieśników; swoim zachowaniem wskazuje na pasywność w reagowaniu na agresywne zachowania (D. Olweus, s. 26). Atakowana, nie reaguje i pasywnie doświadcza aktów agresji, izolując się. Ma tendencję do niemówienia o swoich doświadczeniach, nie wzywa i nie szuka pomocy osoby dorosłej. Bycie ofiarą w znaczny sposób wpływa na fizyczne i psychiczne zdrowie jednostki oraz jej wyniki szkolne. Doświadczający przemocy jest bardziej skłonny do odczuwania lęku, wykazuje objawy nerwicy lub agresji. Konsekwencje psychologiczne przemocy mają swe reperkusje w następnych latach i wpływają na integralny rozwój jednostki. Doświadczenia przemocy mogą też skutkować dolegliwościami fizycznymi, np. bólami głowy, trudnościami z zasypianiem, nocnym moczeniem, utratą apetytu (A. Fonzi, s. Firenze; E. Menesini, s. 91-106; A. Rożnowska, s. 32).

d) ofiara prowokująca – jest uległa, nieśmiała, często zachowuje się w sposób irytujący, wzbudzający napięcie u swego rozmówcy, przez co wywołuje reakcje negatywne. Z powodu swojego charakteru może wydawać się antypatyczna i stać się celem ataków koalicji sprzeciwu wielu kolegów, a nawet całej klasy (R. Trincheró, s. 57).

e) świadkowie przemocy – obecni wokół sprawcy i ofiary (zarówno dziewczęta jak i chłopcy); nie angażują się bezpośrednio w akty przemocy, nie mniej w nich uczestniczą poprzez samą obecność i mają tego świadomość. Większość, bo ponad 80 % zdarzeń związanych *bullyingiem* doko-

nuje się w obecności rówieśników, a ich zachowanie w sposób negatywny lub pozytywny wpływa na rozwój wydarzeń poprzez przybieranie różnych ról. I tak na przykład można wyróżnić tych, którzy stają po stronie oprawcy, opowiadają się za ofiarą lub pozostają obserwatorami (W. Craig, D. Peller, s. 41-60). Wśród nich również zauważa się takich, którzy otwarcie popierają przemoc, np. śmieją się lub żywo interesują się aktami przemocy, ale nie biorą w niej udziału. Innych można nazwać naśladowcami lub poplecznikami, którzy aktywnie biorą udział w przemocy, ale nie inicjują jej. Są wśród nich też świadkowie niezainteresowani, nieangażujący się w pomoc, ale też nieczujący odpowiedzialności za jej powstrzymanie, potencjalni obrońcy nieakceptujący przemocy, którzy czują, że powinni coś zrobić, ale tego nie robią. W końcu mogą się też pojawić obrońcy, którzy nie akceptują przemocy i starają się pomóc osobom-ofiarom przemocy.

Wynika z tego, że grupa rówieśnicza w aktach przemocy odgrywa decydującą rolę. Mówiąc o *bullyingu*, uwaga najczęściej zawężana jest tylko do osoby sprawcy i ofiary, a w rzeczywistości to właśnie grupa ma decydujący wpływ na kształtowanie się ról tworzących ją jednostek. W tym znaczeniu *bullying* określa się bardziej jako zjawisko grupowe niż indywidualne (M.A. Zannetti, R. Renati, C. Barrone, s. 53-55).

5. NOWE FORMY BULLYINGU

Badania prowadzone nad *bullyingiem* zwróciły uwagę na pojawianie się nowych form przemocy. Związane jest to głównie z przeobrażeniami technologicznymi, przede wszystkim z wykorzystywaniem Internetu (m.in. poczty elektronicznej) i telefonu komórkowego (w tym sms-ów).

Elektroniczna przemoc określana jest więc często jako *e-bullying* lub *cyber-bullying* polegający na umyślnym i powtarzającym się czynieniu krzywdy przy pomocy złośliwych i obraźliwych tekstów (wysyłanych drogą mailową lub funkcji sms telefonii komórkowej), stron internetowych, wpisów na forach internetowych, a także umieszczania zdjęć czy kompromitujących filmów. (L. Petrone, M. Troiano, s. 82-89; P.T. Nowakowski, s. 57).

Jeśli w przypadku „bullying tradycyjnego” asymetria przewagi sprawcy nad ofiarą jest związana z kontekstem społecznym, w „bullyingu online” przewaga agresora wynika z umiejętności wykorzystywania i zastosowania wiedzy technologicznej. Sprawcy cyberprzemocy, poprzez dręczenie

ofiary, chcą potwierdzić swoją pozycję w grupie i/lub podnieść poziom samooceny, a może też stanowić sposób dokonania odwetu za doznane upokorzenia. Wrażenie anonimowości w sieci sprawia, że człowiek nie czuje ograniczeń. Dlatego młodzi ludzie stosunkowo łatwo mogą dać się wciągnąć w ten nowy, tak różny od tradycyjnego, rodzaj *bullyingu*. Tak na przykład, ktoś jest ofiarą w *bullyingu* tradycyjnym, ale posiadając wiedzę i umiejętności, paradoksalnie może zamienić się w agresora *online*. Internet stanowi więc dla niego „pewien rodzaj kompensacji za poniesione szkody” (M.A. Zannetti, R. Renati, C. Berrone, s. 90-91).

Nowe formy *bullyingu* rodzą nowe problemy względem *bullyingu* tradycyjnie rozumianego. Przede wszystkim „oprawcy elektroniczni” mogą pozostać anonimowi i w ten sposób unikają odpowiedzialności (M.A. Zannetti, R. Renati, C. Berrone, s. 91). Trudności lub wręcz niemożliwość kontrolowania przez dorosłych połączona z łatwością dostępu do środków elektronicznych niewątpliwie przyczynia się do wzrostu tego zjawiska. Z punktu widzenia ofiary *cyberbullying* może być bardziej szkodliwy od tradycyjnego, ponieważ zawsze i każdy, praktycznie bez ograniczeń, może stać się celem, co stanowi ważny element dodatkowych frustracji.

Poważnym następstwem cyberprzemocy jest depresja, poczucie odrzucenia, łącznie z próbami samobójczymi. Innym jeszcze elementem, na który koniecznie trzeba zwrócić uwagę, jest liczba potencjalnych uczestników, która praktycznie jest nieograniczona.

W dużej mierze wynika to z rzeczywistości, w której przyszło żyć. Dla wielu młodych ludzi, dorastających przed szklanym ekranem telewizora lub komputera, rzeczywistość jest tylko taka, jaką widzi. Do tego dochodzi siła oddziaływania mediów, które narzucają, przyciągają, fascynują. Młody człowiek, w niektórych momentach jakby staje się zakładnikiem obrazu lub traci kontrolę nad swoim telefonem czy klawiaturą. Spowodowane jest to głównie wszechobecnością stron internetowych obfitujących w przemoc, które świadomie lub nieświadomie promują i zachęcają do podobnych zachowań, rozbudzają pragnienie lub wręcz obsesje bycia zauważanym – bohaterem, być w centrum zainteresowania (G. Gini).

6. PROFILAKTYKA I WNIOSKI

Według P. Randallego „niebezpiecznym mitem, obecnym powszechnie wśród «pewnych siebie» dorosłych jest twierdzenie, że *bullying* jest

dziecięcą zabawą, która ma miejsce w szkole, a kto narzeka, że jest ofiarą prześladowań, jest «osobą słabą, która nie wytrzymuje wyzwania». W rzeczywistości *bullying* może dotyczyć każdego człowieka, w każdym wieku i w każdym środowisku, ponieważ z przemocą człowiek ma do czynienia od zarania dziejów. Dopóki jednak mit ten nie zostanie rozwiany, społeczeństwo będzie utrzymywało swój pasywny stosunek wobec jednej z najbardziej szkodliwych form nadużywania siły”. Przemoc w szkole jest więc poważnym problemem, głównie ze względu na powszechność tego zjawiska, ale też negatywne skutki osób jej doświadczających. Należy pamiętać, iż obecnie *bullying* nie dotyczy tylko dzieci; z tak klasyfikowaną przemocą człowiek może się spotkać w ciągu całego swego życia, ponieważ na tego rodzaju konglomerat władzy, agresji i przemocy może się natknąć w każdym okresie swego życia. Tak więc te same dzieci, które nauczyły się zdobywać przewagę nad innymi poprzez akty agresji i przemocy, w przyszłości, znacznie częściej niż ich rówieśnicy, mogą przenosić takie zachowania do środowisk, w których się znajdują, tj. miejsce pracy czy dom. Jeśli *bullying* to “suma” różnego rodzaju nadużyć, to należy uczynić wszystko, aby wykorzenić przekonanie o jego „naturalności” czy „normalności”. W cywilizowanym społeczeństwie nie powinno być miejsca na „prawo silniejszego” lub bardziej cwanego. Zachowania agresywne osób siłą budujących swoją pozycję nie rodzą się z niczego; są konsekwencją jasnym lub ukrytym, wcześniej zaobserwowanych lub na bieżąco obieranych, przekazów i zachowań praktykowanych przez starszych kolegów albo dorosłych, czy też pochodzą z przekazu płynącego ze środków masowego przekazu. Dlatego przybliżenie *bullyingu* wpisuje się działanie edukacyjne i posiadające wartości wychowawcze, ponieważ analiza konkretnego przypadku jest okazją do utwierdzenia i wpajania dziecku prawa do akceptowalnej odmienności. W przeciwnym razie istnieje ryzyko przyznania racji tym, którzy twierdzą, że jedynym słusznym sposobem na przetrwanie jest siła, a jej użycie jest jednocześnie sposobem na eliminowanie tych, którzy nie są w stanie dotrzymać kroku. *Bullyzizm* przenika tam, gdzie brakuje jasnym reguł, lub tam, gdzie można je omijać. Młodzi ludzie w rzeczywistości oczekują od dorosłych obrony przed ich własnymi instynktami, oczekują jasnym reguł, zakazów i wartości. Czasami agresywne, transgresyjne czy gwałtowne zachowania są też próbą zweryfikowania zainteresowania ze strony dorosłych. Potrzeba identyfikacji jest szczególnie ważna w przypadku tych młodych ludzi, którzy być może nie potrafią inaczej wyrazić swojej obecności jak tylko poprzez akty przemocy.

Zastanawiając się nad możliwościami wprowadzania skutecznego planu zapobiegania zjawisku *bullyingu* w szkole należy mieć świadomość, że wymaga to poważnego wysiłku, zaangażowania i współpracy wszystkich stron zainteresowanych – nauczycieli, rodziców i uczniów, a także instytucji społecznych i politycznych. Tylko w taki sposób można chronić dzieci przed negatywnymi skutkami zjawiska i przeciwdziałać ujawnianiu się go w jakiegokolwiek formie (Guerin, Hennessy, s. 61). Trudno jest walczyć ze zjawiskiem przemocy, gdy uznawane jest ono jako norma wychowawcza. Szkoła powinna być miejscem, gdzie przemoc się ujawnia i skutecznie się z nią walczy.

Należy podejmować wysiłki zmierzające do podnoszenia świadomości z zakresu zapobiegania i reagowania na przemoc w środowisku szkolnym np. podczas spotkań z rodzicami, gdzie będą informowani o podejmowanych w szkole działaniach prewencyjnych i wychowawczych. Ponadto rodzice powinni mieć możliwość wyrażenia swojej opinii i przedstawienia ewentualnych przypadków nadużywania siły, z którymi spotkały się ich dzieci. Problem ten należy uwzględnić również w programach nauczania. Ich celem powinno być m.in. poszerzanie wiedzy na temat charakteru i natury przemocy oraz łączące się z tym prawa i obowiązki członków społeczności szkolnej. Aby pomóc uczniom zrozumieć swoją sytuację, można wykorzystywać materiały multimedialne, filmy i nagrania.

Program nauczania powinien również propagować wartości i postawy, które mają szczególne znaczenie w przeciwdziałaniu przemocy. Szczególny akcent należy kłaść na szacunek dla innych, nawet „niepasujących” do grupy, na brak akceptacji dla uprzedzeń społecznych; podkreślać korzyści płynące ze współpracy i okazywania empatii oraz potrzebę dystansowania się od negatywnych postaw rówieśników (K. Rigby, s. 183; J. Surzykiewicz, s. 654).

Prewencji i rozwiązywaniu problemów służy też zgłaszanie przypadków przemocy wśród uczniów i monitorowanie przez pracowników szkoły miejsc, które mogą temu sprzyjać. Należy też zachęcać uczniów do współpracy w przeciwdziałaniu agresji i niesieniu pomocy rówieśnikom, których spotkała krzywda. Poważnym wsparciem w działaniach wychowawczych może też być powołanie pewnego gremium z udziałem uczniów do rozwiązywania zaistniałych konfliktów. Pozytywny efekt może też dać organizowanie spotkań lub warsztatów szkolnych mających na celu omawianie problemu przemocy przez zapraszanych gości i specjalistów w dziedzinie (R. M. Kowalski, S.P. Limber, P. W. Agaton, s. 37-38; K. Rigby, s. 183).

W przypadku rodziców, powinni oni poznać lepiej potrzeby swoich dzieci, których zaspokojenie jest niezbędne do prawidłowej socjalizacji. Powinni wyjaśnić dziecku, na czym polega przemoc (dręczenie) i pokazać, że takie zachowanie nie może być tolerowane. Świadomi istniejących zagrożeń mogą udzielić dziecku wskazówek, jak się zachować w sytuacji zagrożenia; może to być np. zachęcanie do utrzymywania kontaktów z grupą. Asertywny sposób reagowania przez dziecko na zagrożenia najczęściej zniechęca agresora do kontynuowania podobnych praktyk. Należy wyjaśnić dziecku, że w razie pojawienia się problemu powinno zwracać się do zaufanego nauczyciela, od którego uzyska pomoc (A. Krasnosielski, K. Dmitruk-Sierocińska, s. 28-31).

Inną ważną kwestią jest przekazywanie w rodzinie systemu wartości. Wpojone przez rodziców mają wpływ na sposób wchodzenia w relacje z innymi dziećmi, jak i rozwiązywania napotykanymi trudności. Z badań wynika, że rodziny, z których dzieci uciekają się w szkole do przemocy wobec innych dla przezwyciężenia trudności dnia codziennego, cechuje indywidualizm i egoizm (P. Rican, s. 130).

W działaniach profilaktycznych rodziców ważne jest zwrócenie uwagi przede wszystkim na chłopców, którzy wykazują duże zainteresowanie filmami o treściach przemocowych. Zauważa się, że ich oglądanie ma związek z nasileniem zachowań agresywno-przemocowych w szkole. Powinno się więc dążyć do zmiany w preferencji oglądanych filmów w kierunku rozszerzenia zainteresowań innymi tematami oraz zadbania o stworzenie innych atrakcyjnych form spędzania wolnego czasu (J. Szurzykiewicz, s. 662).

Efektywność prewencji można znacznie podnieść poprzez rozwijanie współpracy indywidualnej nauczyciela z rodzicami i z klasą. Nauczyciel powinien więc zadbać o dobrą atmosferę w klasie. Uczniowie wykorzystując czas lekcyjny w sposób konstruktywny i dla nich interesujący, będą mniej skłonni dokuczać swoim rówieśnikom. Umiejętne kierowanie życiem klasy przyczynia się do znacznego ograniczenia przemocy, tworzy pozytywną atmosferę, w której dzieci uczą się z zainteresowaniem i przyjemnością, czują się szanowane jako osoby, budują w sobie przekonanie, że pojawiające się problemy – jakiegokolwiek by one nie były – mogą być konstruktywnie rozwiązywane (K. Rigby, s. 183; P. Łuczeczko, s. 322).

Nauczyciele, w miarę możliwości, powinni wspomagać rozwój ucznia, kształtować i przekazywać wartości służące pozytywnym relacjom w grupie i klasie, uczyć zachowań koleżeńskich, niesienia pomocy potrze-

bującym, wrażliwości i odpowiedzialności za innych. Pożądaną jest też kształtowanie w dzieciach gotowości do informowania o niepokojących je sytuacjach spotykanych w szkole i własnym środowisku. Innymi słowy wysiłek wychowawców i pedagogów powinien być skierowany na wyrobienie w uczniu przekonania, że w razie konieczności uzyska oczekiwane wsparcie dorosłych (K. Rigby, s. 183).

Co może zrobić sam uczeń? Aby nie stać się ofiarą i zapobiegać sytuacjom, które mogłyby do tego prowadzić, powinien wiedzieć, jak budować poczucie pewności siebie, postawy i sposoby mówienia, które będą go przed tym chroniły. Umiejętne posługiwanie się tymi umiejętnościami pomoże mu chronić własne interesy przy jednoczesnym zachowaniu pozytywnych kontaktów z rówieśnikami. Poczucie własnej wartości jest bardzo ważne, gdyż służy prawidłowemu rozwojowi. Poprzez porównywanie swoich umiejętności do umiejętności innych dzieci odnajdzie swoją pozycję w grupie. Może to nastąpić np. poprzez uprawianie jakiejś dyscypliny sportowej lub osiągnięcia w dziedzinie, w której odnosić będzie sukcesy i zaspokoi potrzebę rywalizacji. Rozwijanie umiejętności psychospołecznych, fizycznych i intelektualnych jest formą kształtowania relacji z innymi osobami i rozwijania siebie (K. Dmitruk-Sierocińska, s. 9-11).

BIBLIOGRAFIA

1. Cimino V., G. Capozza G., (2008), *Oltre il bullismo. Dal disagio alla cultura della nonviolenza*, Bari, Milella.
2. Dmitruk-Sierocińska K., (2004), *Bullying wśród uczniów –charakterystyka zjawiska i jego skutki*, w: „Wychowanie na co Dzień” 6(2004), s. 9-10.
3. Dodge K.A., Coie J. E., (1987), *Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups*, *Journal of Personality and Social Psychological Association*, 53(1987), s. 1147.
4. Facchinetti O., (2007), *Bulli ! Guida operativa per genitori, insegnanti, e ragazzi per prevenire e combattere il bullismo*, Roma.
5. Frączek A., (1996), *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychologiczna*, Kielce.
6. Gini G., (2005), *Il bullismo. Le regole della prepotenza tra caratteristiche individuali e potere nel gruppo*, “Psicologia clinica dello sviluppo” Roma, Edizioni Carlo Amore.

7. Guerin S., Hennessy E., (2008), *Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży*, GWP, Gdańsk.
8. Izzo D., Mannucci A., Mancaniello M. R., (2003), *Manuale di pedagogia della marginalità e della devianza*, ETS, Pisa.
9. Krasnosielski A., K. Dmitruk-Sierocińska, (2012), *Nim będzie za późno - zapobieganie zjawisku przemocy w szkole*, w: „Wychowanie na co Dzień” 3(2012), s. 28-31.
10. Lankamer A., Ciborski P., Minga U., (2005), *Mobbing w szkole*, ODDK, Gdańsk.
11. Libiszowska-Żółtkowska M., Ostrowska K., (2008), *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, Centrum Doradztwa i Informacji „Difin”, Warszawa.
12. Łuczeczko P., (2009), *Przemoc i agresja w szkole. Od rozpoznawania przyczyn do sposobów przeciwdziałania*, Akademia Humanistyczno ‘Ekonomiczna w Łodzi, Łódź.
13. Menesini E., (1999), *Il disimpegno morale: la legittimazione del comportamento prepotente*, w: A. Fonzi (a cura di.) *Il gioco crudele. Studi e ricerche sui correlati psicologici del bullismo*, Giunti, Firenze.
14. Milan G., (2005), *Disagio giovanile e strategie educative*, Città Nuova, Roma.
15. Majchrzak Z., J. F. Terelak, (2011), *Agresja wirtualna vs realna: poglądy i badania*, Wyd. WSAP, Białystok.
16. Nowakowski P.T., (2008), *Przemoc w sieci. Przyczynek do dalszych analiz*, w: M. Kowalski (red.) *Internet między edukacją, bezpieczeństwem, Maternus Media*, Tychy.
17. Olweus D., (1996) *Bullismo a scuola. Ragazzi oppressi, che opprimono*, Giunti, Firenze.
18. Orpinas P., Horne A.M., (2006), *Bullying prevention. Creating a positive school climate and developing social competence*, Washington DC, American Psychological Association.
19. Pati L., (2007), *Pedagogia sociale. Temi e problemi*, La Scuola, Brescia.
20. Petrone L., M., (2008), *Troiano, Dalla violenza virtuale alle nuove forme del bullismo. Strategie di prevenzione per genitori, insegnanti, operatori*, Ma. Gi., Roma.
21. Pezda L., (2006), *Wychowanie w rodzinie a zaburzenia w wychowaniu młodzieży*, Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Kra-

kowskiej, Kraków.

22. Pospieszyl I., (2009), *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa.
23. Regoliosi L., (2008), *La prevenzione del disagio giovanile*, Carocci, Roma.
24. Rigby K., (2010), *Przemoc w szkole jak ją ograniczyć*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
25. Rożnowska A., (2012), *Psychoprofilaktyka agresji w szkole, depresji oraz przemocy wobec dziecka w rodzinie*, Politechnika Koszalińska, Koszalin.
26. Sharp S., Smith P. K., (1995), *Bulli e prepotenti nella scuola. Prevenzione e tecniche educative*, Erickson, Trento.
27. Surzykiewicz J.,(2000), *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjologiczne*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa.
28. Trincherò E., (2009), „*Io non ho paura*”. *Capire e affrontare il bullismo*, Franco Angeli, Milano.
29. Zanetti M. A., R. Renati, C. Berrone, (2009), *Il fenomeno del bullismo. Tra prevenzione ed educazione*, Magi, Roma.